

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM – MŰVÉSZETI KAR
DOKTORI ISKOLA



Hamar Zsolt

A szimfonikus jelleg

Robert Schumann Op. 44-es Esz-dúr zongoraötösében

DLA doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. habil. Király Csaba, egyetemi tanár

2025

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	2
A témaválasztás indoklása, személyes motiváció	3
A kutatás felépítése.....	4
A kutatásban vizsgált zeneművek	5
A kutatás eredményei	6
Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös – zenekarra.....	7
Kottapédák	8
Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös op. 44 zenekarra.....	8
I. tétel eleje	8
II. tétel eleje.....	11
III. tétel eleje	12
IV. tétel eleje.....	14
Köszönetnyilvánítás	15

Bevezető

A szimfonikus jelleg a klasszikus zenében arra utal, hogy az adott zenemű vagy részlet olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek a szimfonikus zeneművek általános sajátossága. Gazdag és változatos hangszerelés jellemzi, amely magában foglalja a vonósok, fafúvósok, rézfúvósok és ütőhangszerek külön-külön vagy egyidejű alkalmazását, lehetőséget ad a polifonikus szerkesztés hangszínekkel való plasztikus megjelenítésére, különböző zenei történések egyidejű bemutatására. A különböző hangszercsoportok összessége nagy dinamikai ívek és kontrasztok használatára is lehetőséget ad, ilyen módon drámai hatás érve el.

Amikor egy zenei mű szimfonikus jellegűnek mondható, akkor az azt jelenti, hogy mindezekkel a (szimfonikus) tulajdonságokkal rendelkezik, függetlenül attól, hogy ténylegesen szimfóniáról van-e szó vagy sem. Például egy szimfonikus költemény vagy egy nagyobb zenekari mű is lehet szimfonikus jellegű.

Ha a szimfonikus jelleg szubjektív meghatározását keressük, rendkívül sokféle választ kapunk. Van, aki a polifónia fontosságát emeli ki, van, aki a hangszínek gazdagságát hangsúlyozza, sőt olyan is akadhat, aki irodalmi, képzőművészeti, filozófiai tartalmak jelenlétét is említésre méltónak tartja. A legcélratoróbban talán Tóth Péter zeneszerző szavai foglalják össze a lényegét, aki így fogalmaz: „a szimfonikus jelleg azt a fajta zongorafaktúrát jelenti, ami tömör akkordokat, a zongorához képest vaskosabb faktúrát jelent”.

De vajon leegyszerűsíthető-e a kérdés ilyen módon. Vajon a ZENE varázslata nem éppen a meg nem fogalmazható, a meg nem tapintható, a láthatatlan csoda birodalma? Az a misztérium, amelyben igenis vannak – kell, hogy legyenek – képzetek, megérzések és asszociációk.

Engedjünk tehát a csábításnak és próbáljuk meg megfogalmazni, hogy mi is az a mögöttes..., az eredeti zeneművel a háttérben együtt rezgő, együtt lüktető másik hangzó világ, amely oly sok muzsikust és zenét szerető rajongót ejt rabul újra és újra, és amelynek létezésére talán Robert Schumann Op. 44-es Esz-dúr zongoraötöse az egyik legnyilvánvalóbb bizonyíték!

A témaválasztás indoklása, személyes motiváció

Tizenöt éves koromban hallottam először Robert Schumann Op. 44-es, Esz-dúr zongoraötösét. Előtte nem nagyon ismertem a német romantika e géniuszának művészetét, sőt életútját sem. Bár zongorista tanoncként játszottam természetesen rövid darabokat Schumanntól, de nem olvastam Raro mesterről, Florestanról és Eusebiusról, nem ismertem Clara Wieck-et, Schumann későbbi feleségét, nem tudtam a kerékbe tört zongorista-karrier drámájáról és a zongora központi szerepéről a zeneszerző életművében. Egyszerűen csak hallottam egy grandiózus kompozíciót, amelyről már akkor úgy éreztem, hogy szimfonikus zenekarért kiált.

Később, zeneszerzés tanulmányaim során persze többször visszatérő motívumként szolgált Schumann zenéjének tanulmányozása. Az egyéni scherzo-hang, amely „Mendelssohn rendkívül professzionális klasszicizmusát egyfajta pergő virtuozitással” ötvözi, vagy a vezérmotívum-technika már-már Wagnert megelőlegező használata, mind-mind stúdiumként szolgált nekem, mint kezdő komponista számára.

Karmesterként azután kiteljesedett a kép. Schumann összes zenekarra írott művének többszöri elvezénylése során megerősödött bennem a gondolat, hogy ifjúkori megérzésemnek és vágyamnak utat engedve megvizsgálom annak lehetőségét, hogy az Esz-dúr zongoraötös valóban hordoz-e magában szimfonikus jelleget, és ha igen, e mű vajon tényleg meghangszerelhető-e a schumanni értelemben vett nagyzenekarra. Elhatározásomat segítette annak a lehetőségnek felismerése, hogy egy doktori disszertáció keretei, illetve annak metodikája és processzusa remek alkalmat kínál e kérdést tudományos alapon való megválaszolására. Munkám elvégzéséhez segítségül hívtam tehát a művészeti kutatás módszerét, és igyekeztem olyan bizonyítékokat találni, amelyek igazolják művészi megérzésemet, bizonyítva, hogy Robert Schumann zongorás kamarazenéje – és azon belül az Op. 44-es Esz-dúr zongoraötös – mély és jelentős szimfonikus jelleget hordoz magában.

A kutatás felépítése

Disszertációm logikusan a szimfonikus jellegnek, mint fogalomnak a meghatározásával kezdem.

Ezek után Robert Schumann életét veszem górcső alá. Életének főbb állomásait bemutatva kitérek mindazokra a meghatározó személyekre, eseményekre és determinációkra, amelyek véleményem szerint művészetét alakították és meghatározták. Foglalkozom az Édesanya, a hitves, Clara, vagy az após, Friedrich Wick személyével éppúgy, mint az irodalommal, amely állandó ihletadó forrást jelentett Schumann munkásságában. De épp úgy említést teszek az újságírásról is vagy a kerékbe tört zongoravirtuóz drámájáról, amely dolgozatom alapkérdésére hivatott választ adni. Bár egy zenei témájú disszertáció esetében nagyfokú bátorság, mégis e fejezet végén betegségének, bipoláris depressziójának művészetére kifejtett hatására is igyekszem kitérni. Szándékaim szerint mindezek kapcsán olyan általános következtetéseket lehet levonni, amelyek közelebb vihetnek Schumann zenéjének megértéséhez.

Következő nagy témakörként foglalkoztam Schumann zeneszerzői-alkotói periódusaival, majd zeneszerzői módszerével, megemlítve benne a zongora központi szerepét, nem utolsósorban a dalokban használt funkcióját, majd szimfóniáinak elemzésén keresztül kitérek hangszerelési technikájára, végül pedig – mindezek közös eredőjeként – a kamarazene és legfőképpen a zongorás kamarazene legkiemelkedőbb műveit veszem számba, megkeresve a közös pontokat.

Mindezek után természetesen már az Op. 44-es Esz-dúr zongoraötös a főszerep. Elemzésemben nagy hangsúlyt fektetek az általam feltételezett szimfonikus jelleg felmutatására és bizonyítására, illetve konkrét példákkal igyekszem bemutatni annak meglétét, szimfonikus hangszerelési javaslatokat is felsorakoztatva. Ehhez segítségül hívom nagy szimfonikus műveit, elsősorban szimfóniáit, azon belül is a Negyedik szimfóniát, amelyet időrendben egyébként második szimfóniaként komponált meg, de tekintettel arra, hogy nem tetszett neki, félretette, hogy aztán tíz évvel később, 1851-ben átdolgozza és – nem utolsó sorban – újra hangszerelje. A két verzió hangszerelési különbségeinek vizsgálata remek lehetőség arra, hogy megértsük Schumannt, a szimfonikus komponistát, illetve felmutassuk a szimfonikus jellegét művészetében.

A kutatásban vizsgált zeneművek

A vizsgált zeneművek sora tulajdonképpen felöleli Schumann teljes életművét, kezdve a zongoradarabokkal:

- ABEGG-variációk Op. 1 (1830)
- Dávid-szövetségi táncok (Davidsbündlertänze), Op. 6. (1837)
- Carnaval, Op. 9. zongoraciklus (1834)
- Fantáza-darabok (Phantasiestücke), Op. 12. (1837)
- Szimfonikus etűdök, Op. 13. (1834, 2. verzió: 1852)
- Kreisleriana, Op.16 (1838)
- Humoreszk, Op. 20. (1839)

...folytatva a dalokkal:

- Myrthen Op. 25, 26 dal 4 kötetben (Goethe, Rückert, Heine, Byron, Burns és Moore verseire) (1840)
- Liederkreis (Eichendorff) Op. 39, 12 dal (Heine verseire) (1840)
- Dichterliebe Op. 48, 16 dal (Heine verseire) (1840)

... kitérve kamarazenéjére:

- Három vonósnégyes (a-moll, F-dúr, A-dúr), Op. 41. (1842)
- Esz-dúr zongoraötös, Op. 44. (1842)
- Esz-dúr zongoranégyes, Op. 47. (1842)
- d-moll zongoratrió, Op. 63. (1847)
- Adagio és Allegro, Op. 70. (zongora és kürt vagy cselló, 1849)
- Fantázia-darabok (Phantasiestücke), Op. 73. (zongora és klarinét vagy cselló, 1849)

...végül eljutva szimfonikus művei közül a legfontosabbakig:

- Overture, Scherzo und Finale für Orchester, Op. 52. (1840)
- II. szimfónia (C-dúr, op. 61.) (1846)
- III. „Rajnai” szimfónia (Esz-dúr, op. 97.) (1850)
- IV. szimfónia (d-moll, op. 120.) (1841, 1851-ben átdolgozva)

Fontos eleme a tanulmánynak a más zeneszerzőkkel való párhuzamok, hatások és ellenhatások kimutatása, így például J. S. Bach, Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart vagy Ludwig van Beethoven műveinek, de akár Felix Mendelssohn-Bartholdy vagy Johannes Brahms egy-egy opuszának vizsgálata is.

Külön büszkeség, hogy lehetőségem van saját hangszereléselem egy-egy részletének bemutatása!

A kutatás eredményei

Robert Schumann alkotói periódusainak elemzése bebizonyítja, hogy életművének különböző korszakaiban született kompozíciói logikus fejlődési pályát rajzolnak elénk. Könnyedén nyomom követhető a zongorista álmait feladni kénytelen előadóművész, aki nem lesz hűtlen hangszeréhez és zongoraműveket kezd komponálni, hogy aztán a zongora lehetőségeit alkotóként szűknek érezvén a kamarazene és a szimfonikus zenekar felé forduljon. Zenéjének kialakulásához emellett éppen úgy vezetett Édesanyja szerető jelenléte, mint Clara Schumann csodálatos személyisége és áldozatos szerepvállalása feleségként, illetve alkotótársként, de az irodalom állandó és megtermékenyítő hatása, vagy éppen a mentális és fizikai betegség szörnyű réme is kihagyhatatlan alkotóelem zenéjének univerzumában. Teljesen mindegy azonban, hogy mindezeket az összetevőket Schumann melyik alkotói periódusánál keressük, illetve mutatjuk ki, mert mind a zongorára írott művek, mind a dalok, mind a kamarazenei kompozíciók, vagy éppen a szimfóniák magukon hordozzák ezeket a hatásokat.

Arra a kérdésre pedig, hogy vajon ezeket a fent felsorolt alkotói periódusokat a közös összetevőkön felül más is egybefűzi-e, egyértelműen megállapítható, hogy egyrészt a zongora az a hangszer, ami kiemelten fontos szerepet játszik Schumann zenei gondolkodásában. És nemcsak mint hangszer, hanem mint a zeneszerzői gondolkodásmód alapvető manifesztuma, az alkotói logika kiemelten fontos hordozója. Nem véletlen, hogy Schumann szinte kizárólag zongorára komponálta műveit első alkotói periódusában, csaknem tíz éven keresztül. És az sem véletlen, hogy e periódus után egy olyan műfaj felé, a dal műfaja felé fordult – bővítve zeneszerzői érdeklődését – amelynek szintén alapvetése a zongora állandó és kiemelt jelenléte. Később kamarazenejében is fontos szerep hárul a zongorára, kis túlzással műfajt teremtve ezáltal, hiszen nem véletlen, hogy mind zongoraötöse, mint zongoranégyese e műfaj valódi klasszikusának számít.

Kimutatható azonban egy másik fontos kapcsolóelem is a schumanni zenei univerzumban, a szimfonikus jelleg jelenléte. Bizonyítja ezt zongoradarabjaiban az „innere Stimme”, a hallhatatlan hang megjelenése, az áttört, zenekart idéző színek, effektusok használata a dalokban, vagy a nagyzenekari tutti-hatások szisztematikus alkalmazása a kamarazenei opuszokban. Schumann zenei gondolkodása tehát nem tisztán pianista, vagy zenekari attitűd, hanem zongorista-zenekari szubsztancia, amelyben egyidejűleg érhető tetten a zongora karcsú, szólisztikus karaktere és a zenekar közösségi élményt jelképező monumentalitása.

Összességében tehát megállapítható, hogy Schumann dalirodalmat gazdagító életműve nagymértékben épül az általa zongorára komponált művek eredményeire és tudatosan használja a szimfonikus zenekari hangzás eszközeit a dalok zongorakíséretének komponálásakor.

Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös – zenekarra

Mint az talán bevezetőmből is kiderül, a szimfonikus jelleg meglétére vonatkozó vizsgálataim nem öncélúak. Azért is szeretném bizonyító erővel felmutatni annak meglétét, mert általa felhatalmazást remélek kapni hangszerelői munkámhoz. Schumann e remekműve kicsi korom óta velem van és időről időre megkísért a gondolat, hogy átültessem nagyzenekarra.

Elgondolásom szerint ugyanis a nagyzenekar kifejezés schumanni értelemben vett előadói apparátust jelöl, ilyen értelemben pedig szem előtt kell tartani az akkori zeneszerzéses technikai és hangszerelési szabályokat és hagyományokat.

E munka azonban egyúttal tanulási folyamat is, sőt, a tanítva tanulás és önmagunk tanításának misztériuma, amelyhez elevenembe ható intelmet kapok Schumanntól, akinek gondolatát doktori disszertációm első mondatának választottam, e tanulmány alapvetéseképpen, és amely egyúttal személyes művészi létezésem „ars poetica” -ja is.

„A tanulásnak sosincs vége”¹

(Robert Schumann)

¹ „Es ist des Lernens kein Ende” Robert Schumann: Musikalische Haus- und Lebensregeln, in: Neue Zeitschrift für Musik 1850, Jg. 17, Bd. 32, Beilage zu Nr. 36 (3. Mai 1850)

Kottapéldák

Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös op. 44 zenekarra

I. tétel eleje (Hamar Zsolt hangszerelése)

Allegro brillante $\text{♩} = 82$ Hamar Zsolt

Flute 1 *fp*

Flute 2 *fp*

Oboe 1 *fp*

Oboe 2 *fp*

B♭ Clarinet 1 *fp*

B♭ Clarinet 2 *fp*

Bassoon 1 *fp* *mf*

Bassoon 2 *fp*

F Horn 1 & 3 *fp*

F Horn 2 & 4 *fp*

B♭ Trumpet 1 *fp*

B♭ Trumpet 2 *fp*

Trombone 1 *fp*

Trombone 2 *fp*

Trombone 3 *fp*

Timpani

Zongora

Violins 1 *fp*

Violins 2 *fp*

Violas *fp*

Violoncellos *fp*

Contrabasses *fp*

Hamar Zsolt

12

Fl. 1 *mp*

Fl. 2

Ob. 1 *mp*

Ob. 2

B♭ Cl. 1 *mp*

B♭ Cl. 2 *mf*

Bsn. 1 *mf*

Bsn. 2 *mf*

F Hn. 1, 3 *mp*

F Hn. 2, 4

B♭ Tpt. 1 *f*

B♭ Tpt. 2 *f*

Tbn. 1 *f*

Tbn. 2 *f*

Tbn. 3 *f*

Timp.

Zon.

Vlns. 1

Vlns. 2

Vlas.

Ves.

Cbs.

Hamar Zsolt

23

Fl. 1
Fl. 2
Ob. 1
Ob. 2
B♭ Cl. 1
B♭ Cl. 2
Bsn. 1
Bsn. 2
F Hn. 1 3
F Hn. 2 4
B♭ Tpt. 1
B♭ Tpt. 2
Tbn. 1
Tbn. 2
Tbn. 3
Timp.
Zon.
Vins. 1
Vins. 2
Vlas.
Ves.
Obs.

Detailed description: This is a page of a musical score for the piece 'Hamar Zsolt'. The score is written for a large orchestra. It begins at measure 23. The key signature has two flats (B-flat and E-flat), and the time signature is 4/4. The instruments listed on the left are: Flute 1 and 2 (both with rests), Oboe 1 and 2 (playing a melodic line), Bassoon 1 and 2 (playing a rhythmic pattern), Clarinet in B-flat 1 and 2 (playing a rhythmic pattern), Bassoon 1 and 2 (playing a rhythmic pattern), Horns 1, 2, 3, and 4 (mostly with rests), Trumpets in B-flat 1 and 2 (mostly with rests), Trombones 1, 2, and 3 (mostly with rests), Timpani (with rests), Zonars (with rests), Violin 1 and 2 (playing a melodic line), Viola (playing a rhythmic pattern), Cello (playing a rhythmic pattern), and Double Bass (playing a rhythmic pattern). The score is written in a standard musical notation with a grand staff for each instrument.

Hamar Zsolt

Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös op. 44 zenekarra

III. tétel eleje
(Hamar Zsolt hangszerelése)

Hamar Zsolt

♩. = 138

Flute 1
Flute 2
Oboe 1
Oboe 2
B♭ Clarinet 1
B♭ Clarinet 2
Bassoon 1
Bassoon 2
F Horn 1 & 3
F Horn 2 & 4
B♭ Trumpet 1
B♭ Trumpet 2
Trombone 1
Trombone 2
Trombone 3
Timpani
Violins 1
Violins 2
Violas
Violoncellos
Contrabasses

Hamar Zsolt

2

Musical score for orchestra, page 2, measures 11-16. The score is in 3/4 time and B-flat major. It features a woodwind section with Flutes 1 and 2, Oboes 1 and 2, Clarinets in B-flat 1 and 2, Bassoons 1 and 2, Horns in F 1 and 2, Trumpets in B-flat 1 and 2, Trombones 1, 2, and 3, and Timpani. The strings consist of Violins 1 and 2, Viola, Cello, and Double Bass. The woodwinds and strings play a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes, while the brass instruments are mostly silent. A dynamic marking of *f* (forte) is present in the Bassoon 2 part at measure 12.

Hamar Zsolt

Robert Schumann: Esz-dúr zongoraötös op. 44 zenekarra

IV. tétel eleje
(Hamar Zsolt hangszerelése)

Hamar Zsolt

Flute 1 $\text{♩} = 120$
Flute 2
Oboe 1
Oboe 2
B♭ Clarinet 1
B♭ Clarinet 2
Bassoon 1
Bassoon 2
F Horn 1 & 3
F Horn 2 & 4
B♭ Trumpet 1
B♭ Trumpet 2
Trombone 1
Trombone 2
Trombone 3
Timpani
Violins 1
Violins 2
Violas
Violoncellos
Contrabasses

Hamar Zsolt

Köszönetnyilvánítás

Szép és nemes hagyomány, hogy a doktorandusz hallgatók szakdolgozatuk végén megköszönik mindazok segítségét, akik nélkül a disszertáció nem jöhetett volna létre. E tradíció adta lehetőséggel én is szívesen élek.

Megragadom tehát az alkalmat, hogy köszönetemet nyilvánítsam elsősorban is a Családomnak. Köszönöm Édesanyámnak, Feleségemnek és Leányomnak, hogy szeretetükkel, támogatásukkal és türelmükkel lehetővé tették, hogy megszülessen ez a tanulmány.

Köszönöm tanárainknak, mentorainknak és példaképeimnek, hogy felkészítettek a zenei pályára, felvérteztek azzal a tudással, ami nélkül okafogyott lenne bármilyen tudományos előmenetel lehetősége és esélye. Köszönöm Bolgár Lily néniemnek, első zongoratanárnőmnek, akitől zenélni tanulhattam, köszönöm Fekete Győr István tanár úrnak, aki emberséget tanított nekem, Petrovics Emil tanár úrnak, akitől a szakmámat kaptam, végezetül, de egyáltalán nem utolsó sorban Kocsis Zoltánnak, hogy zsenialitása által olyan magasságokba vitt fel engem, ahol káprázatos horizont tárul az egyszerű halandó szeme és füle elé.

Külön köszönöm Dobszay László tanár úrnak, hogy annak idején hitt bennem és hozzásegített a habilitációmhoz, ezáltal is felnyitva szememet a tudományos gondolkodás értelmére a zeneművészet terén.

Szeretném megköszönni kollégáimnak, hogy értékes hozzászólásaikkal, interjúikkal segítettek egy-két zenei alapkérdésre választ találni. Köszönet, Ránki Dezső mellett, Dubrovay Lászlónak, Falvay Attilának, Fekete Gyulának, Kocsár Balázsnak, Kovács Zoltánnak, Tóth Péternek és Vass Andrásnak.

Nagyon köszönöm a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának és oktatóinak, illetve munkatársainak áldozatos és rendkívül magas színvonalú munkájukat, segítőkészségüket. Hála érte Prof. Dr. Somody Péternek, Prof. Dr. Lakner Tamásnak, Dr. Hrubai Attilának és Gothárd Péternek. Külön szeretnék köszönetet mondani Dr. Király Csaba tanár úrnak, témavezetőmnek felbecsülhetetlenül értékes szakmai iránymutatásaiért.